

KRYSTYNA BARKOWSKA

Uniwersytet w Daugavpils
Łotwa

REKONESANS: CZESŁAW MIŁOSZ NA ŁOTWIE

W rejestrze plemion był Polak litewski,
Mieszkaniec baśni pogańskich i mitu.
W dzieciństwie słyszał starodawne pieśni,
Nie wiedząc o tym uczył się sanskrytu.

Czesław Miłosz, *Żywotnik*, w: *Wiersze ostatnie*

TWÓRCZOŚĆ CZESŁAWA MIŁOSZA STAŁA SIĘ ZNANA CZYTELNIKOWI ŁOTEWSKIEMU właściwie dopiero po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości. Wcześniej znajomość utworów poety wśród Łotyszy ograniczała się praktycznie wyłącznie do nielicznych tłumaczeń dostępnych dla kręgu odbiorców emigracyjnych, przede wszystkich ze Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii oraz Australii. Wśród łotewskojęzycznych czytelników dominuje jedna tendencja – próba czytania Miłosza z punktu widzenia przynależności bałtyckiej. Dla łotewskiej świadomości, w tym także emigracyjnej, istotnym elementem był związek łączący noblistę z ziemią urodzenia. Zarówno Litwa, jak i Łotwa to kraje leżące nad Bałtykiem, które cechuje zróżnicowanie etniczne, ustrojowe, kulturowe, wyznaniowe, polityczne i ekonomiczne. Czynnikiem splatającym ich dzieje było położenie nad Morzem Bałtyckim. Tożsamość regionalna w tym przypadku przejawiała się poprzez odwołania do małych ojczyzn na poziomie lokalnym. Czesław Miłosz wielokrotnie nazywał siebie „przybyszem ze wschodu Europy”, „wschodnim Europejczykiem”, „mieszkańcem wschodniego rewiru Europy”, a na Europę i Bałtyk spoglądał w kategoriach rodzinnych – jego sympatia i zrozumienie kierowane były głównie w kierunku państw tego obszaru geograficznego. Właśnie świadomość środkowoeuropejska o rodowdziej bałtyckim fascynowała Łotyszy w twórczości Miłosza. Odbiorcy łotewscy widzieli w nim sprzymierzeńca, który poprzez swoje dzieła potrafił uświadomić czytelnikom na całym świecie różno-

rodność, skomplikowaną historię, wielokulturowość i wielojęzyczność regionu bałtyckiego.

Łotysze stopniowo poznawali twórczość noblisty. W 1978 roku Czesław Miłosz został wyróżniony tzw. Małym Noblem – międzynarodową nagrodą literacką ufundowaną przez University of Oklahoma i międzynarodowe czasopismo „World Literature Today”. Wówczas redaktorem tego periodyku był Ivars Vidriks Ivasks, estoński poeta i krytyk literacki łotewskiego pochodzenia. Zaprzyjaźniony z Miłoszem Ivasks w rubryce redaktorskiej „World Literature Today” pisał:

Rzeczywiście istotną częścią twórczości Miłosza było pełnienie roli pośrednika w jego esejach i tłumaczeniach (co dodało jeszcze więcej głosów do jego i tak już polifonicznej poezji). Few introductions surpass those offered by Miłosz in his *Native Realm* and *The History of Polish Literature* not only into Polish literature and culture but into the entire complex national-cultural kaleidoscope we call Eastern Europe. (...) His essays are animated by a continuous dialogue between European and American spiritual values, between the tragic world view of Eastern Europe and that of the so-called West. And this is not merely a dialogue of literary comparisons, for Miłosz draws upon history and politics, philosophy and theology, anthropology and art with an equally passionate concern in his truly wide-ranging discussions”. Por. I. Ivasks, *Czesław Miłosz: Laureate of the Neustadt International Prize for Literature*, „World Literature Today” 1978, nr 2, s. 198–199. O ile nie podano inaczej, przekłady obcojęzycznych cytatów zawarte w artykule to tłumaczenia własne – K.B.

Czesław Miłosz również starał się popularyzować swojego bałtyckiego sprzymierzeńca. 11 lat po śmierci estońskiego literata, w 2003 roku, na łamach „Tygodnika Powszechnego” opublikował materiał poświęcony „odciętym od swoich krajów i skazanym na pisemka emigracyjne”² Ivaskowi oraz jego żonie, Łotyszce, Astrid. Miłosz przetłumaczył także na język polski *Elegie bałtyckie* Ivasksa.

Na język łotewski poezję noblisty przekładała i publikowała na łamach amerykańskiego pisma emigracji łotewskiej „Jaunā Gaita” Aina Kraujiete. Łotysze w Bostonie i Minnesocie mieli kilkakrotnie okazję słyszeć wiersze Czesława Miłosza i dyskutować z ich autorem. W 1982 roku poeta uczestniczył w konfe-

¹ „Indeed an essential part of Miłosz’s work has been that of mediator in his essays and translations (which activity has added more voices to his already polyphonic poetry). Few introductions surpass those offered by Miłosz in his *Native Realm* and *The History of Polish Literature* not only into Polish literature and culture but into the entire complex national-cultural kaleidoscope we call Eastern Europe. (...) His essays are animated by a continuous dialogue between European and American spiritual values, between the tragic world view of Eastern Europe and that of the so-called West. And this is not merely a dialogue of literary comparisons, for Miłosz draws upon history and politics, philosophy and theology, anthropology and art with an equally passionate concern in his truly wide-ranging discussions”. Por. I. Ivasks, *Czesław Miłosz: Laureate of the Neustadt International Prize for Literature*, „World Literature Today” 1978, nr 2, s. 198–199. O ile nie podano inaczej, przekłady obcojęzycznych cytatów zawarte w artykule to tłumaczenia własne – K.B.

² C. Miłosz, *Ivar Ivask*, „Tygodnik Powszechny” 2003, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/ivar-ivask-122914> [dostęp: 28.05.2018].

rencji zorganizowanej przez Amerykańskie Stowarzyszenie Wspierania Studiów Bałtyckich (Association for the Advancement of Baltic Studies, AABS) na Uniwersytecie w Minnesocie. Również w 1981 roku redakcja oficjalnego pisma stowarzyszenia „Newsletter” w 4. numerze informowała, że Ivars Ivaski podczas konferencji w Mineapolu wręczył Miłoszowi dyplom pierwszego członka honorowego organizacji. O tym, że autor *Rodzinnej Europy* utrzymywał przyjazne kontakty z łotewską emigracją w USA, świadczy również fakt, iż Osvalds Akmentiņš – prezes Łotewskiego Stowarzyszenia Prasowego w Bostonie – tuż po otrzymaniu przez poetę Nagrody Nobla przesłał mu telegram, w którym wyraził nadzieję, że uznanie talentu noblisty pozwoli promować wysiłek na rzecz wolności w krajach nadbałtyckich. Akmentiņš podkreślił też, że Polacy i Łotysze zawsze byli dobrymi sąsiadami³.

W wydawanym w Australii „Austrālijas Latvietis” z 28 listopada 1980 roku (nr 1556), w materiale informującym o Nagrodzie Nobla, nazwano Miłosza „Polakiem z litewskim paszportem”⁴.

W lutym 1986 roku na łamach pisma „Jaunā Gaita” (nr 156) ukazał się wywiad Hēry Zaļinskiej z Czesławem Miłoszem. Młoda wówczas łotewska literatka i dziennikarka rozmawiała w Stanach Zjednoczonych z „literaturoznawcą, językoznawcą, profesorem Uniwersytetu w Berkeley, który tworzy wiersze, tłumaczy i uczestniczy w konferencjach”⁵. Hērę Zaļinskā interesował także bałtycki rodowód pisarza. W rozmowie z dziennikarką Czesław Miłosz podkreślił, iż matka jego ojca urodziła się w Rydze i nawet sam poeta odwiedzał to miasto przed wojną, jako mały chłopak⁶. Dziadek noblisty, uczestnik powstania styczniowego Artur Miłosz, ożenił się ze Stanisławą z Łopacińskich. To właśnie jej ojciec, Aleksander, był lekarzem z Rygi, natomiast matka wywodziła się z domu spolonizowanej niemieckiej rodziny von Mohl. Jak wspominał Miłosz: „W majątku Mohlów Imbrody w pobliżu Dyneburga moja babka Miłoszowa, córka doktora Łopacińskiego z Rygi i baronówny von Mohl, zwykła była w dzieciństwie spędzać wakacje”⁷. W *Rodzinnej Europie* autor stwierdził ponadto, iż: „Mój ojciec nie rozporządzał już ani jednym hektarem ziemi, natomiast został przygotowany do »walki o byt« przez to, że skończył rosyjskie gimnazjum i następnie wydział dróg i mostów na politechnice w Rydze”⁸. Istotnie, pod numerem immatrykula-

³ Zob. *Preses biedrība apsveic Nobela laureatu*, „Laiks” 1980, nr 84, s. 1.

⁴ *Polis ar Lietuvas pasi. Nobela prēmijas laureāts literatūrā Česlavs Milošs rakstījis par baltešiem*, „Austrālijas Latvietis” 1980, nr 1556, s. 8.

⁵ C. Miłosz, *Česlavs Milošs (Czesław Miłosz) runā*, rozm. przepr. H. Zaļinska, „Jaunā Gaita” 1986, nr 156, http://jaunagaita.net/jg156/JG156_Milos.htm [dostęp: 29.05.2018].

⁶ „Mana tēva māte ir dzimusi Rīgā. Pats apciemuju Rīgu pirms kara kā mazs zēns”. Tamże.

⁷ C. Miłosz, *Spizarnia literacka*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004, s. 79–80.

⁸ Tenże, *Rodzina Europa*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001, s. 42.

cyjnym 6807 w spisie studentów Politechniki Ryskiej można odnaleźć Aleksandra Miłosza, ojca noblisty. Jak pisze Marek Głuszko: „W latach 1902–1911 był on [ojciec Miłosza – przyp. K.B.] studentem Wydziału Inżynierii i należał do korporacji studenckiej Welecja”⁹.

W czasie istnienia Związku Radzieckiego, na Łotwie – prawie jak i w Polsce – emigrant, który zdecydował się na „ucieczkę” na Zachód, był skazany na milczenie i zapomnienie. Dlatego też twórczość Miłosza podlegała cenzurze i nawet przyznanie mu Literackiej Nagrody Nobla nie zmieniło tej sytuacji. Czytelnicy pozostawali w niewiedzy na temat noblisty. 21 sierpnia 2004 roku w łotewskim czasopiśmie „Diena” ukazał się artykuł szwedzko-łotewskiego poety i tłumacza Jurisa Kronbergsa:

Pamiętam przełom roku 1980/81. W Sztokholmie pojawił się Imants Ziedonis, a ja latałem jeszcze na skrzydłach, że Miłoszowi przyznano Nagrodę Nobla. Ziedonis nie mógł zrozumieć mojego entuzjazmu „dla jakiegoś tam Polaka”, ale gdy przeczytał rozdział *Baltowie*, „został trafiony” – „do diabła, ja wcale nie wiedziałem...”. To mnie tylko jeszcze raz przekonało o znaczeniu, jakie miało dostarczenie łotewskim kolegom książek. (...) Ale polityczny kierunek zmian, niestety, nie oznaczał, że zainteresowanie Zachodu lub znajomość Bałtyku lub ówczesnej Europy Wschodniej w ogóle wzrosła. Była ona nadal *terra incognita*. I dlatego książki Miłosza *Dolina Issy* i zbiór esejów *Rodzinna Europa* były tak ważne¹⁰.

Imants Ziedonis – łotewski poeta, tłumacz, intelektualista – nie wiedział wówczas o Miłoszu. Świadczy to tylko o tym, iż twórczość autora *Doliny Issy* – nawet po przyznaniu mu lauru noblowskiego – nie była powszechnie znana na Łotwie. Nagroda Nobla utorowała Miłoszowi drogę do czytelników na całym świecie, ale nie do odbiorcy łotewskiego. Juris Kronbergs wspomina:

W ciągu roku zdarzyło mi się go [Miłosza – przyp. K.B.] spotkać tylko kilka razy. Wydawał mi się prawdziwym środkowoeuropejskim artystą swojego pokolenia. Szarmancki, sympatyczny, z poczuciem humoru. Mogę go sobie łatwo wyobrazić w przepalanej kawiarni w Paryżu lub w Wilnie, prowadzącego żywe rozmowy o globalnych przemianach. Na Łotwie tego typu pisarzy znam tylko dwóch – Knuts Skujenieks i Valentins Jakobson¹¹.

⁹ M. Głuszko, *Łotewskie ślady w rodzinie Czesława Miłosza*, „Polak na Łotwie” 2011, nr 1 (95), <http://www.polak.lv/95/Milosz.shtml> [dostęp: 28.05.2018].

¹⁰ „Es atceros 1980/81 gadumiju. Stokholmā ieradās Imants Ziedonis, un es vēl biju spārnos par to, ka Milošam piešķirta Nobela prēmija. Ziedonis nevarēja saprast manu sajūsmu par »kaut kādu poli«, taču, izlasījis nodaļu *Baltieši*, viņš bija »sašauts« – »vells, es nemaz nezinaju...«. Tas mani tikai lieku reizi pārliecināja par to, cik svarīgi kolēģiem Latvijā piegādāt vajadzīgās grāmatas. (...) Taču politiskā virzienu maiņa diemžēl nenozīmēja, ka Rietumos interese vai zināšanas par Baltiju vai toreizējo Austrumeiropu vispār pieauga. Tā joprojām bija *terra incognita*. Un tieši tādēļ Miloša grāmatas *Isas ieleja* un eseju krājums *Mana Eiropa* bija tik svarīgas”. J. Kronbergs, *Česlavs Milošs*, „Diena” 2004, <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/ceslavs-miloss-12104255> [dostęp: 29.05.2018].

¹¹ „Gadu tecējumā man gadījies viņu tikai pāris reizes satikt. Viņš man šķita kā īsts savas paaudzes Centrāleiropas mākslinieks. Džentlmenisks, laipns, ar humora izjūtu. Varu viegli iedomāties viņu kādā

Poznanie twórczości poety przez Łotyszy było stopniowe – po raz pierwszy objawił się im Miłosz jako historyk wspólnych doświadczeń i eseista. Dopiero w drugiej połowie lat 90. jest już dla nich poetą lirycznym, poetą egzystencji. Tłumaczenia wybranych wierszy Miłosza pojawiają się w periodykach łotewskich w przekładzie: Uldisa Bērziņa, Ingmary Balode, Dagnii Drejki, Siergieja Moreno (jednocześnie tłumaczy noblistę na rosyjski i łotewski), Jānisa Krēsliņa (przełożył z angielskiego przekładu Miłosza wiersz Zbigniewa Herberta *Raport z obleżonego Miasta* [*Vēsts no pilsāta*], zamieszczony w 150. numerze „Jaunā Gaita” w październiku 1984 roku). W październiku 1994 roku pismo literackie „Jaunā Gaita” (nr 198) opublikowało kilka wierszy Miłosza. Wybór tłumacza Jānisa Krēsliņa padł na cykl *Litwa, po pięćdziesięciu dwóch latach* (1994) z tomu *Na brzegu rzeki*. Krēsliņš opublikował 3 spośród 7 utworów: *Muiža* [*Dwór*], *Kāda vieta* [*Pewna okolica*], *Pļava* [*Łąka*]. Owe przekłady zasadniczo można ocenić jako dobre, oddające klimat oryginału, zachowujące rytm i ekspresję poetycką wierszy.

Utwory Czesława Miłosza cieszyły się też popularnością wśród łotewskich muzyków. I tak, w 1996 oraz 1998 roku mieszkająca w USA kompozytorka Dace Aperāne (ur. Štauvēre) wykonała 2 pieśni tego poety (*Okno*, *Spotkanie*). W połowie lat 90. członkowie znakomitego zespołu wokalnego The Hilliard Ensemble złożyli propozycję współpracy łotewskiemu kompozytorowi Pēterisowi Vaskowi. Jednoznacznie stwierdził on, że musi to być kompozycja oparta na słowach wierszy Miłosza. W poematach noblisty Vask widział doświadczenie przemijania oraz dialektykę momentu i wieczności. Obaj twórcy wierzyli, że słowo i muzyka mogą stać się narzędziem mówienia o rzeczywistości. Wątpliwości budził tylko język, w jakim miały brzmieć utwory: po polsku czy po łotewsku? Dace Aperāne zaproponowała wersję angielską. W ten sposób powstał cykl 3 poematów na chór mieszany *a cappella* w wykonaniu The Hilliard Ensemble. Premierowy koncert miał miejsce w Londynie w Queen Elizabeth Hall 29 kwietnia 1995 roku. Wiersze Miłosza zabrzmiały w aranżacji Pēterisa Vaska „o wyraźnych znamionach muzyki sakralnej z elementami chorału gregoriańskiego”¹². W 2000 roku chór Radia Łotewskiego pod kierownictwem Pēterisa Vaska wykonał drugi poemat Miłosza – *Tak mało*. Znamienny jest tu dokonany przez kompozytora wybór formy wykonania – śpiew chórалny, grupowy pełni bardzo ważną rolę w ludowej kulturze bałtyckiej. Można zatem przyjąć, że w tym przypadku została połączona tożsamość wsparta na rdzeniu kulturowym, na bazie odwołań do pewnego terytorium.

piepīpētā Parīzes vai Viļņas kafejnicā, iesaistītu dzīvā sarunā par pasaules kņādām. Latvijā tāda tipa rakstniekus zinu tikai divus – Knutu Skujenieku un Valentīnu Jakobsonu”. Tamże.

¹² K. Kucia, *Muzyczne trwanie wobec przemijania. »Three poems by Czesław Miłosz« Pēterisa Vaska*, „Baltica ~ Silesia” 2013, t. 1, nr 1, s. 130, <http://www.ifp.uni.wroc.pl/data/files/pub-8367.pdf#page=129> [dostęp: 29.05.2018].

Przechodząc do kolejnego wątku: właściwie pierwszą większą pozycją z dorobku pisarza, która została przetłumaczona na język łotewski, był *Zniewolony umysł* [*Sagūstītais prāts*]. Książka w przekładzie Uldisa Bērziņa ujrzała światło dzienne w Wydawnictwie Zvaigzne ABC w 1998 roku. Bērziņowi bardzo bliska wydawała się Miłoszowska analiza zjawiska totalitaryzmu, a rozmyślania o doświadczeniach intelektualistów, którzy skusili się na współpracę z reżimem totalitarnym, budziły zainteresowanie również wśród narodu łotewskiego. Kwestie podjęte w *Zniewolonym umyśle* nabrały nowego znaczenia szczególnie w obliczu przemian zaistniałych po odzyskaniu państwowej wolności przez Łotwę. Dzieło Miłosza zysało wówczas dużą popularność wśród czytelników – był to tekst demontujący system komunistyczny. Māris Salējs w rozmowie z Ingmārą Balode, dotyczącej dorobku Uldisa Bērziņa, konstatuje: „Ich [Miłosza i Bērziņa – przyp. K.B.] mentalność jest globalna. Obaj potrafią myśleć na małą prywatną skalę, a jednocześnie – jakby spoglądają na procesy z boku, na wszystkie naraz”¹³. Można jednoznacznie stwierdzić, że wspólne doświadczenie oraz podobne przeżycia i bliskość poglądów pisarza i tłumacza zaowocowały znakomitą jakością tłumaczenia.

W 2011 roku, w ramach obchodów Roku Czesława Miłosza, z inicjatywy Ambasady RP w Rydze nakładem Wydawnictwa Zvaigzne ABC ukazała się kolejna obszerna publikacja noblisty: *Rodzinną Europą* [*Dzimtā Eiropa*] w tłumaczeniu łotewskiego poety i literaturoznawcy Mārisa Salējsa (właśc. Marians Rižijs). Tłumacz ten jest badaczem współczesnej poezji łotewskiej, laureatem wielu nagród – m.in. za drugi zbiór wierszy *Moja polityka* otrzymał Nagrodę Fundacji Anna Dagda (2001), za monografię o Uldisie Bērziņšie zdobył Doroczną Nagrodę Literacką, natomiast za zbiór *Jak przed grzmotem* został wyróżniony Nagrodą im. Ojārsa Vācietisa. Można niezaprzeczalnie stwierdzić, że przekład Mārisa Salējsa to tłumaczenie bardzo poprawne. Podkreślić należy wspaniałą inicjatywę tłumacza, który w swoich komentarzach inteligentnie wyjaśnia odbiorcy łotewskiemu poszczególne fakty historyczne, o których wspomina Miłosz. Salējs jest świadomy szczególnej roli tłumacza w procesie przekazu myśli noblisty.

Na zakończenie należy przywołać jeszcze jedną publikację. W 2014 roku w Wydawnictwie Daugava ukazała się nieduża dwujęzyczna antologia wierszy autora *Zniewolonego umysłu* pt. *Tie gaitēņi* [*Te korytarze*]. To zbiór najślynniejszych liryków Czesława Miłosza, opatrzony komentarzami badacza jego twórczości – prof. Krzysztofa Zajasa, a także odkrywcy łotewskich śladów w rodzinie poety – dyplomaty Marka Głuszki. Autorką wyboru i tłumaczenia jest Dagnija Dreika. Tłumaczka starała się dokonać przeglądu poezji Miłosza, dlatego też w antologii znalazły się zarówno wiersze z lat 40., jak i utwory poetyckie powsta-

¹³ Māra Salēja un Ingmāras Balodes saruna par česlavu mилоšu un uldi bērzīņu, „Jaunā Gaita” 2012, nr 269, http://jaunagaita.net/jg269/JG269_Salejs-Balode.htm [dostęp: 29.05.2018].

łe w ostatnim okresie życia noblisty. W zbiorze *Tie gaiteni* można również prześledzić wątki poświadczające związki poety z jego najściślejszą litewską „małą ojczyzną”, widoczne np. w wierszach *Mój dziadek Zygmunt Kunat*, *W mojej ojczyźnie*, *Nigdy od ciebie, miasto*. Oczywiście, oprócz bloku tekstów zawierających motywy związane z ziemią dzieciństwa, w antologii są także wiersze religijne, które Dreika zaczerpnęła z *Drugiej przestrzeni*. W tomie zaprezentowano ponadto młodzieńcze utwory Miłosza i poezję pisaną w okupacyjnej Warszawie. Kompozycję antologii można natomiast określić jako luźną i fragmentaryczną. *Tie gaiteni* stanowi również przykład poszukiwania przez tłumaczkę właściwego tropu w odkrywaniu Miłosza. Pozostaje pytanie, na ile ta skromna antologia jest w stanie przekazać łotewskiemu czytelnikowi świat wyobraźni, wizję rzeczywistości oraz generalne, patetyczne Miłoszowskie przesłanie.

CZESŁAW MIŁOSZ IN LATVIA – RECONNAISSANCE

The article is dedicated mainly to the reception of Czesław Miłosz's works in Latvia. It discusses some peculiarities of Czesław Miłosz's works translations into Latvian language.

Keywords: Czesław Miłosz, reception, translation, Latvia

Dr Krystyna Barkowska – pracownik Katedry Rusycystyki i Sławistyki Uniwersytetu w Daugavpils. Autorka rozpraw z zakresu literatury polskiej na Łotwie oraz literatury i kultury Inflant Polskich, w tym książki: *Jānis Rainis. Pisarz łotewski i europejski* (2009). Redaktorka serii: „Polska i Kraje Bałtyckie w Dialogu Kultur”.